

DEJAN GABROVŠEK

POLOŽAJ NASLONSKEGA NIZA V VEZNIŠKEM STAVKU V SLOVENSKI ZLOŽENI POVEDI

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.30.1.02](https://doi.org/10.3986/JZ.30.1.02)

Članek se ukvarja s položajem naslonskega niza v vezniškem stavku v slovenski zloženi povedi. Mesto veznika definira kot ničto mesto na začetku stavka, naslonki niz pa stoji na prvem ali drugem mestu, torej takoj za veznikom ali za prvim stavčnim členom. Članek pokaže položaj naslonskega niza glede na skupine razmerij, v katerih se pojavlja, v prirednih razmerjih pa opiše še položaj naslonskega niza glede na število in ponavljanje udeležencev. Glavno vlogo pri položaju naslonskega niza imata razmerje med stavkoma in veznik.

Ključne besede: klitika, zaimek, stavek, besedni red, skladnja

The Position of the Clitic String in the Conjunction Clause in the Slovenian Multi-Clause Sentence

This article deals with the position of the clitic string in the conjunction clause in the Slovenian compound sentence. It defines the position of the conjunction as zero position at the beginning of the sentence, whereas the clitic string is placed in first or second position; that is, immediately after the conjunction or after the first constituent. The article shows the position of the clitic string according to the groups of relations in which it occurs, and in coordinations it also describes the position of the clitic string according to the number and repetition of the participants. The main role in the position of the clitic string is played by the relation between the clauses and the conjunction.

Keywords: clitics, pronoun, sentence, word order, syntax

1 Uvod

Namen članka je raziskati položaj slovenskega naslonskega niza v vezniškem stavku (to je stavku, ki ga uvaja veznik) v slovenski večstavčni povedi. Iz pregleda literature o stavi naslonskega niza (Smolej 2021) se kaže, da so jo do sedaj proučevali predvsem v enostavčni povedi, kar je pomanjkljiv pristop. Prispevek ta

Dejan Gabrovšek ■ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana

■ dejan.gabrovsek@zrc-sazu.si ■ <https://orcid.org/0000-0002-4995-1814>

Članek je nastal kot v okviru programa P6-0038 *Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. Jedro članka je nastalo kot doktorski seminar pod mentorstvom dr. Erike Kržišnik, ki se ji tudi zahvaljujem za dragocene pripombe.

manko zapolnjuje z obravnavo naslonskega niza v vezniškem stavku v večstavčni povedi.¹

Pod terminom *veznik* razumemo vse besede, ki v vsaj enem pomenu opravljajo vezniško vlogo, torej veznike (*in, da*), členke (*pa*) in zaimke (*kjer, kaj*) (Krvina – Žele 2018: 8). Z vidika stave naslonskega niza razlik glede na to, v katero besedno vrsto sodijo izhodiščno, ni, zato je tako združevanje smiselno. Pogled je torej skladenjski, termin *veznik* pa je v tem primeru sinonimen s terminom *vezniška beseda*.² Ker večbesednost vezniških besednih zvez na položaj naslonskega niza nima vpliva, so s terminom *veznik* poimenovane tudi te.

Izhodišče so posamezni vezniki in znotraj njih možna pomenska razmerja. Tak vidik se je skozi raziskavo izkazal kot najbolj produktiven, saj za vse veznike znotraj podobnega razmerja (*ker : saj : kajti*) ne veljajo enaka pravila, poleg tega pa je možno, da se posamezni veznik glede na pomen obnaša drugače.³

Navedeni zgledi so iz korpusov *Gigafida 2.0* in *Janes*, nekateri zgledi, zlasti redkejših ali časovno že nekoliko oddaljenih rab, so iz drugih virov, zlasti iz SSKJ2. Večina zgledov je najdena s pomočjo orodja CQL, koda iskanja je navedena pri prvem zgledu, za katerega velja.

2 NASLONSKI NIZ

O položaju naslonskega niza⁴ v povedi odločajo stavčni členi, ne pa posamezne besede. V slovenščini tako naslonski niz stoji (a) za prvim stavčnim členom, torej na drugem mestu (t. i. Wackernaglov zakon),⁵ (b) na začetku stavka ali (c) za veznikom (Toporišič 1982: 175). Naslonski niz je lahko na prvem mestu, če je stavčni člen ali beseda brez stavčnočlenske vloge pred naslonskim nizom (predvidljivo)

1 Glavno vprašanje večine razprav o naslonskem nizu je, ali lahko stoji na začetku ali ne, pogled pa je bil predvsem stilistični: mi se z vrednotenjskim vidikom ne ukvarjamo, zanima nas predvsem stanje, kot ga kaže sodobno korpusno gradivo.

2 Primeren je tudi za leksikografsko analizo: besede, ki jih v tem članku razumemo kot veznike, slovar obravnava kot veznike v okviru besedne vrste (*da, in*) ali kot konverzijo v veznik (*ali, itak*).

3 Večstavčna brezvezja zato niso obravnavana, čeprav so pogosta.

4 Ta članek ne obravnava celotne problematike naslonskega niza: kot odprte teme se kažejo vsaj naslednje postavke: mesto členka, mesto *bi*, vrstni red členkov (*še pa, pa še*). Beseda *pa* je posebna, saj se kot členek lahko pojavi (skoraj) kjer koli v naslonskem nizu (Rath 2018: 239). Čeprav Toporišič (2004: 671) za (nikalni, čeprav navaja tudi druge) členek predvideva zadnje mesto v naslonskem nizu, raba, zlasti v govorjenih besedilih, kaže drugače. *Slovenska slovnica* (Toporišič 2004: 671) predvideva red *bi ne* (členek, z izjemo *naj*, je v naslonskem nizu zadnji), omenja pa tudi vrstni red *ne bi* v primeru *Rekel je, da se ne bi rad vmešaval* (Toporišič 2004: 674). Raba, kot jo izkazuje korpus *Gigafida*, kaže drugače, in sicer v razmerju 120 : 1 prevladuje možnost *ne bi*. V korpusu *Janes* je razmerje podobno, 91 : 1. Murko (1891: 59) predvideva, da se *bi* stavi k vezniku in ne k deležniku, čeprav že opaža odstopanja od tega pravila. Členki v naslonskem nizu nimajo povsem določenega mesta, saj se njihovo mesto spreminja glede na to, na katero besedo, besedno zvezo se nanašajo (Toporišič 2004: 445). Neredki so tudi primeri po več naslonskih nizov v enem stavku, npr. *Vneto trenira, ker si želi spustiti se v najglobljo jamsko vertikalo na svetu*.

5 Ta je lahko tudi ničto izražen: v tem primeru je naslonski niz na začetku stavka.

izpuščena (Zuljan Kumar 2019: 59), npr. *Boš jutri prišel?*, kjer je izpuščena vprašalnica *ali* (*Ali boš jutri prišel?*).⁶

Tu obravnavamo le t. i. stavčni naslonski niz, to je naslonski niz, ki ga sestavljajo nekateri vezniki, naslonske oblike zaimkov, nekateri členki in pomožne oblike glagola *biti*.⁷ Poleg stavčnega naslonskega niza obstajajo tudi drugi naslonski nizi, ki jih tu ne obravnavamo, npr. predlog pred samostalnikom (*za mizo*) in določeni frazemi (*dober dan*). Stavčni naslonski nizi so v zgledih odebeljeni, poudarjene in s tem naglašene naslonke so podčrtane.

Veznik vedno stoji na začetku stavka, to je na ničtem mestu v stavku,⁸ zato ga lahko z vidika proučevanja mesta naslonskega niza razumemo kot začetno mesto, četudi veznik opravlja stavčnočlensko vlogo in je naglašen: dokaz za to je, da se podredni vezniki s stavčnočlensko vlogo in brez nje, kot bomo videli v nadaljevanju, obnašajo enako. Če bi naglašenost ali stavčnočlenska vloga podrednega veznika vpliv na besedni red imela, bi naslonski niz pri veznikih *kdor*, *kar*, *kje* deloval drugače kot pri veznikih *da*, *če*, *ali*. To tudi dodatno dokazuje, da pri oziralnih in vprašalnih zaimkih vezniška funkcija prevladuje nad zaimkovno in da jih lahko v teh primerih obravnavamo kot veznike.⁹ Na položaj naslonskega niza torej vpliva predvsem funkcija vezniškega stavka: zato se naslonski niz obnaša drugače pri vzročnem podredju (veznik *ker*) kot pri vzročnem priredju (veznik *kajti*). Če je veznik nenaglašen, je del naslonskega niza: tudi zato je smiselno reči, da veznik stoji na ničtem mestu glede na celoten stavek (ta vidik proučujemo mi) in na prvem mestu znotraj naslonskega niza, če je nenaglašen.¹⁰ Nenaglašenost nekaterih prirednih veznikov (*in*, *pa*) na položaj naslonskega niza ne vpliva, prav tako ne vpliva njihova naglašenost (*kajti* : *torej*) – tako se še enkrat kaže, da so za položaj naslonskega niza odločilni razmerje kot celota ter stavčni členi, ki ne opravljajo vezniške vloge. Dodatni dokaz, da na položaj naslonskega niza

6 Na podobno rabo opozarja tudi Murko s primerom *Mi je pisal moj gospod*, pri čemer trdi, da v takih primerih enklitike nosijo glavni naglas (Murko 1891: 8). V nasprotju z njim Orešnik (1983: 129) ugotavlja, da se breznaglasnice oziroma naslonke praviloma obnašajo kot proklitike, torej da se navezujejo na naglašeno besedo za njimi. V primeru, ki ga navaja Murko, *mi* torej ni naglašen, ampak je prva naglašena beseda *pisal*. To tudi razloži samoglasniško redukcijo nenaglašenega *mi* v govoru. Pri tem primeru tudi ne moremo reči, da je stavčni člen pred naslonko izpuščen.

7 Seveda ni nujno, da so v posameznem naslonskem nizu prisotne naslonke iz vseh skupin, za naslonski niz je dovolj že ena naslonka, jih je pa lahko tudi več: *Sprejel je pogojno zaporno kazen devetih mesecev, ki pa mu jih ne bo treba odsedeti*.

8 Veznik je lahko del besedne zveze, v kateri zaradi pravil besednega reda ne stoji na začetku, a obvezno na začetku stoji celotna besedna zveza: *Okoli mestnega obzidja je bilo pokopališče, ostanki katerega so vidni še danes*.

9 Zlasti oziralni vezniki predstavljajo kompleksen preplet lastnosti zaimka, samostalnika, pridevnika ali prislova ter veznika: določiteve, katera besedna vrsta je primarna, je zato odvisna predvsem od vidika proučevanja. Ker je naš vidik skladenjski, je v ospredju vezniška funkcija.

10 Praviloma so enozložni vezniki nenaglašeni, večzložni pa so naglašeni.

vpliva prisotnost veznika, je odsotnost sprememb naslonskega niza pri premem govoru, čeprav praviloma sodi v predmetni odvisnik – za naslonski niz torej ni pomembna vloga stavka v zloženi povedi, ampak sestava tega stavka, torej prisotnost veznika.¹¹

Možnosti besednega reda naslonskega niza v vezniškem stavku sta dve:

- (1) prvo mesto za veznikom ne glede na njegovo stavčnočlensko vlogo in (ne)naglašenost;
- (2) drugo mesto za veznikom, torej je med veznikom in naslonskim nizom en stavčni člen.

3 POLOŽAJ NASLONKEGA NIZA ZNOTRAJ VEZNIŠKEGA STAVKA

V tem poglavju bomo prikazali primere iz vseh večjih skupin slovenske večstavčne povedi, v katerih se vezniki pojavljajo. Nevtralni besedni red je tak, kot bi bil, če bi stavek stal sam zase brez veznika. Obravnavamo zgolj zglede, v katerih je naslonski niz – torej vsaj ena naslonka – prisoten.

3.1 Vezniki s stavčnočlensko vlogo

Vezniki, ki so po izvoru oziralni in vprašalni zaimki (*kdor, kdo*), znotraj odvisnika opravljajo funkcijo stavčnega člena ali njegovega dela (Toporišič 2004: 431). Ker pa hkrati tudi povezujejo dva stavka, je njihov položaj vedno na ničtem mestu v odvisniku – ne glede na skladijsko vlogo v njem. Veznik, ki opravlja stavčnočlensko vlogo, je naglašen, zato ni del naslonskega niza, ampak zaseda ničto mesto, za katerim se naslonski niz šele začenja.

Vezniška funkcija pri teh zaimkih prevlada nad zaimkovno: z vidika stave naslonskega niza se obnašajo enako kot ostali podredni vezniki, njihova stavčnočlenskost pa ne vpliva na to, da bi mesto naslonskega niza razumeli kot drugo mesto – naslonski niz še vedno stoji na prvem mestu takoj za veznikom, saj bi stal tam, četudi bi bil veznik nestavčnočlenski. Za njim stoji naslonski niz, nato pa ostali stavčni členi. Po členitvi po aktualnosti se razporedijo le tisti udeleženci v odvisniku, ki niso izraženi v vezniku in naslonskem nizu, ker členitev po aktualnosti vpliva zgolj na t. i. prosto stavo in ne na stalno stavo, del katere je naslonski niz (Žele 2018).

Zaradi prevlade vezniške funkcije pri oziralnem ali vprašalnem vezniku¹² lahko trdimo, da veznik stoji na ničtem mestu, naslonski niz na prvem, na drugem in naslednjih pa ostali stavčni členi.

¹¹ Podobno stavčnočlenska funkcija odvisnika ne vpliva nujno na stavčnočlensko vlogo veznika.

¹² Oziralni zaimki so vedno vezniki, saj zmeraj stojijo na vezniškem mestu, vprašalni zaimki pa vezniško funkcijo opravljajo le v določenih primerih, so torej konvertiti.

Zglede 1–4 uvajajo oziralni in vprašalni vezniki, ki znotraj odvisnika opravljajo stavčnočlensko vlogo, naslonski niz sledi vezniku.

[1] *Kdor bo želel kaj kupiti, bo moral seči v žep.*¹³

[2] *Povedal sem zgolj, kaj sem čutil do njih.*¹⁴

[3] *Ne vemo, kam se obrniti.*¹⁵

[4] *Država se mora odločiti, kakšen potniški promet bo imela.*

3.2 Vezniki brez stavčnočlenske vloge

Vezniki, ki v stavku nimajo stavčnočlenske vloge, so po besednovrstnem izvoru vezniki ali členki. Z vidika besednega reda se delijo na tiste, ki na besedni red (potencialno) vplivajo, in na tiste, ki nanj ne vplivajo. Ker nobeden od udeležencev ni izražen z veznikom, je naslonski niz pogosteje daljši, saj je večja verjetnost, da bo vsaj en udeleženec več izražen z zaimkom, torej praviloma znotraj naslonskega niza – pri veznikih s stavčnočlensko vlogo je en stavčni člen nujno izražen z veznikom.

Tu so pogostejši nenaglašeni vezniki, npr. *če*, *da*, ki so tudi prvi del naslonskega niza. Priredni nenaglašeni vezniki (*in*) so del naslonskega niza le, če jim takoj sledijo ostale naslonke, sicer pa tvorijo lasten naslonski niz na ničtem, tj. vezniškem mestu in tako niso del stavčnega naslonskega niza. Poseben veznik je *ki*, saj stavčnočlenske vloge ne opravlja, a vedno zahteva zaimek v ustreznem sklonu, razen če bi bil zaimek v imenovalniku, saj v tem primeru zaimka ni (zglede 5).

[5] *Ta, ki ga poznam, ni pri policiji.*

3.2.1 Vezniki, ki vpeljujejo vsebinske odvisnike

Vsebinski odvisniki zapolnjujejo pomensko vlogo vsebine (Žele 2016a: 84; 2016b: 35; Gabrovšek – Žele 2019: 492). Najpogostejši veznik je *da*, pogosta sta še *ali* in *če*. Za vse odvisnike velja, da se naslonski niz postavi za veznik, tudi če odvisnik stoji na začetku povedi. Tu niso obravnavani primeri, ki jih uvajajo vprašalni zaimki, čeprav uvajajo vsebinske odvisnike, saj smo jih prikazali v razdelku 3.1.

[6] *Ali jim bo uspelo, bo precej odvisno od tega, ali jim bo še letos uspelo skleniti nove posle.*¹⁶

[7] *Mislím, da je to prava pot.*

13 [word="kdor"] [] {,3} [tag="Gg.*"] [] {,3} [tag="U"] [] {,3} [tag="Gg.*"].

14 [tag="Gg.*"] [] {,3} [word=","] [word="kaj"] [] {,3} [tag="Gg.*"].

15 [tag="Gg.*"] [] {,3} [tag="U"] [word="kam"] [] {,3} [tag="Gg.*"].

16 [word="\."][word="Ali"] [tag="Z.*"] [tag="Z.*"]? [word="ne"]? [] {,3} [tag="Gg.*"].

3.2.2 Prislovnodoločilni vezniki

Vezniki, ki uvajajo prislovnodoločilne odvisnike, natančneje določajo prislovnodoločilno razmerje odvisnika do matičnega stavka (vzrok, pogoj ipd.). Naslonski niz se postavi takoj za veznik ne glede na pomen in število udeležencev. Pri vezniku *ne da* pogojna oblika *bi* ni obvezni del veznika, je pa zelo pogosta in skoraj vedno stoji takoj za veznikom (Toporišič 2004: 671), zato se zdi, da gre za eno enoto. Krajevne odvisnike praviloma uvajajo oziralni vezniki, torej znotraj odvisnika opravljajo stavčnoočlensko vlogo.

[8] *Tako bi ravnali tudi, če bi ga videli zadnjič.*

[9] *Bil sem star štirinajst let, ko sem začel peti.*

[10] *Ogledal si je truplo, ne da bi se ga dotaknil.*

Veznik *čim* v sorazmerijskem odvisniku je del pridevniške ali prislovne zveze (enako kot veznik *kakšen*), naslonski niz se postavi za pridevniško ali prislovno zvezo kot celoto.

[11] *Čim višja je kategorija ali čim več zvezdic ima hotel, boljša je tudi njegova kakovost.*¹⁷

Pri prislovnodoločilnih odvisnikih prihaja do razhajanj pri stavi vejice: bodisi med odnosnico in veznikom (*kljub temu, da*) bodisi pred odnosnico, ki postane del večbesednega veznika (*, kljub temu da*). Postavitev vejice na položaj naslonskega niza nima vpliva, kar kaže, da je njen položaj do neke mere arbitraren (Gabrovšek – Krvina 2022: 578) in da veznik deluje kot ena enota, ne glede na to, ali je eno- ali večbeseden.

[12] *Cene naftnih derivatov so se znižale, kljub temu da je vlada zvišala trošarine.*

[13] *Kljub temu, da je prvič sodeloval v močni konkurenci, je končal na prvem mestu.*

3.2.3 Vezniki, ki vpeljujejo nematična dopolnila

V nematičnih dopolnilih (Gabrovšek 2019) se naslonski niz obnaša enako kot v podredjih ne glede na razliko v pomenu glede na podredja.¹⁸ Isti vezniki, ki stavčnoočlensko vlogo opravljajo v podredjih, jo tudi v nematičnih dopolnilih in isti vezniki, ki v podredjih ne opravljajo stavčnoočlenske vloge, je tudi tu ne.

[14] *Iz prve lige je izpadel Livar, kar je bilo znano že dolgo pred koncem prvenstva.*

[15] *Prodaja je cvetela na domačem trgu, medtem ko je drugod v Aziji padla.*

[16] *Sneženje je zajelo Slovenijo, ki se bo čez noč še okrepilo.*

¹⁷ [word="čim"] [] {,3} [tag="Gg.*"] [] {,3} [word=","] [tag="Ppp.*"].

¹⁸ Razlike med odvisniki in nematičnimi dopolnili so sicer pomembne: nematična dopolnila se od odvisnikov razlikujejo predvsem po odsotnosti odnosnice, vezljivosti oziroma družljivosti in restriktivnosti. Nematična dopolnila uvajajo novo, dodatno informacijo in so s tega vidika bližje priredjem.

3.2.4 Priredni vezniki

Tudi pri nekaterih prirednih veznikih se naslonski niz postavi takoj za veznik, pri nekaterih raba niha (torej je naslonski niz takoj za veznikom ali za prvim stavčnim členom), nekateri vezniki pa besednega reda ne spreminjajo (skoraj) nikoli. Na podlagi korpusne analize¹⁹ smo sestavili seznam najpogostejših veznikov glede na postavitev naslonskega niza. Zaradi težav pri označevanju moramo upoštevati, da je to zgolj okvirjen seznam in ne vključuje vseh veznikov, prav tako vezniki niso razporejeni po frekvenci – podatkov je preveč, da bi jih lahko preverili učinkovito. Tu so navedeni zgolj frekventni vezniki: vzročno-pojasnjevalni *zakaj* je prerede, da bi ga korpusna raziskava, ki temelji na pogostih kolokacijah, zaznala, zato so taki primeri obravnavani posebej.

Vezniki, ki postavljajo naslonski niz takoj zase: *in, pa, saj, zato, a, vendar, ter, ampak, temveč, oziroma, sicer, torej, marveč, bodisi, niti, zatorej*.

Vezniki, ki naslonski niz postavljajo za prvi stavčni člen:²⁰ *in, a, toda, ampak, kajti, toda*.

Kot vidimo, se nekateri vezniki pojavljajo na obeh seznamih. Taka prekrivnost je pričakovana, saj se naslonski niz občasno postavlja takoj za veznik tudi pri tistih veznikih, pri katerih naslonski niz tam načeloma ne stoji. Korpusna analiza je pokazala, da (tudi) večina prirednih veznikov na besedni red vpliva, in sicer tako, da se naslonski niz postavi takoj za veznik. Pri nekaterih veznikih je možen tudi nespremenjeni besedni red, torej je naslonski niz za prvim stavčnim členom, vendar so taki v manjšini. Pri posameznih veznikih ima sprememba besednega reda tudi opazen pomenski vpliv, česar pri razmerjih, ki so bliže podrednemu polu, nismo opazili. S tem se tudi kaže, da je vsaka sprememba besednega reda povezana s spremembo skladijskega pomena celotne konstrukcije in da hkrati vsaka sprememba strukture vpliva na spremembo skladijskega pomena ali vsaj poudarka celotne konstrukcije (Gabrovšek – Krvina 2023). Kaže se tudi težnja, da pri veznikih, pri katerih je lahko naslonski niz takoj za veznikom ali za prvim stavčnim členom, naslonski niz pogosto stoji za prvim stavčnim členom, če je osebek v obeh stavkih različen. Razlog je v tem, da osebek kot izhodišče stavka praviloma stoji na začetku stavka in mora biti izražen, če je drugačen kot v prvem stavku – če je enak v obeh stavkih, je v drugem lahko izpuščen. Za te primere tudi velja, da je naslonski niz praviloma na drugem mestu, če so vsi udeleženci v obeh stavkih različni.

19 Naslonski niz takoj za veznikom smo iskali z ukazom: [tag="Vp"] [tag="Z.....k*[Gp.*]"], naslonski niz ne za veznikom smo iskali z ukazom: [tag="Vp"] [tag!="Z.....k*[Gp.*]"], nato pa smo iskali vse primere z naslonskim nizom (pozitivni filter, ukaz [tag="Z.....k*[Gp.*]"]) na drugem do četrtem mestu od rezultatov osnovnega ukaza.

20 Iskali smo naslonski niz na drugem do tretjem mestu za prirednim veznikom.

Naslonski niz se v parentezah obnaša enako kot v priredjih. V parentezah med vezniki izrazito prevladuje *in*,²¹ naslonski niz se lahko postavi takoj za veznik (17) ali pa na drugo mesto, če za veznikom stoji naglašena oblika zaimka (18).

[17] *Dvakrat kliknite besedo (in jo tako izberite), nato pa vpišite pravilno črkovano besedo.*

[18] *Proti takšnim tekmečem, kot so bili takrat Italijani – in to so še danes – res ne potrebuješ motiva.*

Pri vezniku *ampak* se razmeroma izrazito kaže²² naslednja težnja: če je prvi stavek zanikan, stoji naslonski niz takoj za veznikom, udeleženec v osebkovi vlogi je v obeh stavkih isti. SSKJ2 ta pomen definira 'za uvajanje nove trditve namesto prej zanikane': gre za podtip zamenjave (19). Pri primerih za pomen 'izražanje nasprotja s prej povedanim' prvi stavek ni zanikan, naslonski niz pogosteje stoji za prvim stavčnim členom, osebek pa je praviloma različen, gre za podtip nasprotje (20). Ta veznik je torej primer, kako se pri različnem pomenu znotraj protivnosti lahko razlikuje tudi besedni red.

[19] *Šamanizem ni bil omejen na Sibirijo, ampak je bil razširjen med vsemi severnimi ljudstvi.*

[20] *Šport je večinoma ob vikendih in ob večerih, ampak toliko časa sem že športna novinarka, da sem tega vajena.*

Pri stopnjevalnem dvodelnem vezniku *ne samo – ampak tudi* in njegovih sinonimnih variantah je opazna težnja, da se med *ampak* in *tudi* vrine (najmanj) naslonski niz, kadar je drugi stavek izražen v celoti.

[21] *Ljudje so se naučili ne samo gojiti hrano, ampak so jo tudi skladiščili za obdobje zime.*²³

Pri vezniku *saj* se naslonski niz navadno postavi za veznik, tudi če so vsi udeleženci različni (22). Izjemo predstavlja poudarjenost enega od udeležencev; v tem primeru je poudarjeni udeleženec na prvem mestu za veznikom (23), naslonka pa je naglašena. Sporadično se taka raba pojavlja tudi pri podrednem vezniku *ker*, kar kaže na podobnost razmerij.

[22] *Finalno srečanje je bilo zanimivo, saj se je v dvorani zbralo veliko število gledalcev, ki so spodbujali domačine.*

[23] *Z moje strani bi to že moralo biti rešeno, saj denar je na razpolago.*

21 Še pogostejše je brezvezje.

22 Ali to velja v vseh primerih ali le v večini, je zaradi števila zgledov (660.000) težko zanesljivo raziskati.

23 [word="ne"] [word="samo"] [] {,6} [word="ampak"] [] {1,5} [word="tudi"].

Pri vezniku *a* raba niha med naslonskim nizom na začetku za veznikom in nespremenjenim besednim redom – če je eden od udeležencev na začetku pred naslonskim nizom, je ta udeleženec poudarjen.

[24] *Prva faza bo zaključena do junija, a je veliko odvisno tudi od vremenskih razmer.*

[25] *Njihovo podjetje tudi sicer dela s slovenskim lesom, a sogovornik je dodal, da je presodila predvsem kakovost.*

Pri vezniku *pa* naslonski niz izrazito teži na prvo mesto ne glede na pomen, s čimer se razlikuje od veznika *in*.

[26] *Rada bi ga oštela, pa ji besede niso hotele z jezika.*²⁴

[27] *Zdaj bo prišel pa mu sam povej!*

Nekateri vezniki zaradi specifične rabe zahtevajo ob sebi točno določeno obliko določene besedne vrste, nekateri celo isto obliko iste besedne vrste, npr. pri dvo-delnem vezniku *niti – niti*. V zvezi *niti – niti* takoj za veznikom stoji naslonski niz in kot njegov zadnji del členek *ne* ali zanikana oblika glagola *biti*, to je *ni*, ki je naglašena. V drugem stavku je glagolska nikalnica pred nedoločnikom lahko izpuščena.

[28] *Obrambni minister različnih stališč niti ne skriva niti ga ne motijo.*²⁵

Na splošno velja, da je v priredjih naslonski niz v neprvih stavkih pogosto (vsaj delno) izpuščen, zlasti če se naslonke ponavljajo iz prejšnjega stavka.

[29] *Borili smo se do konca, a na koncu ostali praznih rok.*

[30] *Sedela je pred vhodom v jamo in opazovala okolico.*

3.2.4.1 Prislovi v povezovalni vlogi

Nekateri prislovi povezujejo priredne, zlasti vezalne stavke, če stojijo na začetku neprvega stavka. To so *nato*, *potem*, *medtem* in še nekateri redkejši (Gabrovšek – Krvina 2022). To niso vezniki, čeprav je povezovalna vloga zaradi tipičnega vezniškega mesta izrazita. Naslonski niz se postavi za prislov: to mesto lahko obravnavamo kot drugo mesto, saj prislov zaseda prvo mesto. Za razliko od podrednih veznikov s stavčnočlensko vlogo (*kdor*, *kjer*), ki zasedajo ničto mesto, so ti prislovi za pomen celotne povedi neobvezni, lahko jih premaknemo z vezniškega mesta na sredino stavka, poleg tega pa razmerja ne uvajajo in s tem določajo, ampak ga le dodatno poudarjajo in pomensko specificirajo: nič od tega za podredne veznike ne velja (Gabrovšek – Krvina 2022: 574). Dodatno merilo, ki kaže, da ti prislovi

24 [tag="Gg.*"] [] {,3} [word=","] [word="pa"] [] {,3} [tag="Gg.*"].

25 [word="niti"] [] {,3} [tag="Gg.*"] [] {,3} [word="niti"].

niso priredni vezniki, je, da pred prislov lahko vstavimo priredni veznik, kar za priredne veznike ni mogoče.

[31] *Izbruhnil je požar, nato **pa je** odjeknila še eksplozija.*

[32] *Peli in plesali smo do ognjemeta, potem **smo** srečni in veseli odšli domov.*

3.2.4.2 Vezniki, ki besednega reda ne spreminjajo

Razmerja, v katerih se naslonski niz postavi na drugo mesto, so blizu prirednemu polu: večja samostojnost obeh stavkov v priredju se tako kaže tudi povsem formalno, saj je besedni red drugega (tj. vezniškega) stavka enak, kot če bi stal samostojno. S tem se tudi bolje kaže, da imata oba stavka enak status, saj je naslonski niz pri obeh stavkih najverjetneje na drugem mestu. Kadar na (ne)spremembo besednega reda vpliva veznik, to kažejo sinonimni vezniki, kot sta *kajti* in *saj*: *kajti* namreč besednega reda ne spreminja, *saj* pa navadno ga. Nespremenjeni besedni red je značilen zlasti za pojasnjevalno in protivno priredje in znotraj njiju za veznike *kajti*, *toda*, *zakaj*, *le*. Raba prirednega *zakaj* je zaznamovana in redka. V zgledu 34 je za veznikom deležnik *bil* in ne *je*: *bil* je naglašen in tako zaseda prvo mesto, *je* pa (edini) sestavlja naslonski niz. Zgled 35 dobro kaže, da veznik *toda* besednega reda ne spreminja: prvi stavčni člen, naglasna oblika osebnega zaimka *njo*, je naglašena in ni del naslonskega niza – če bi bila, bi bila v naslonski obliki *jo*, naslonski niz sestavlja *le je*.

[33] *Turistična sezona je porušila vse rekorde, kajti deželo **je** obiskalo kar sedem milijonov turistov.*

[34] *Presenečenje je bilo popolno, zakaj bil **je** dovolj hiter, da bi na tekmi prednjačil z več kot četrto ure naskoka.²⁶*

[35] *Padla je s konja, toda **njo je** skrbelo za njegovo varnost.*

[36] *Hekerji so napadli bolnišnico z virusom, ki je zašifriral vse njihove sisteme, le hekerji **pa so** imeli ključ za dešifriranje.²⁷*

Kaže se, da se tudi pri teh veznikih naslonski niz sporadično postavlja takoj za veznik, verjetno po analogiji z ostalimi vezniki – to tudi dodatno kaže, da veznik kot besedna vrsta naslonski niz načeloma postavlja takoj zase, kar je lahko ena od definicijskih lastnosti veznika. V zgledu 37 je naslonski niz takoj za veznikom, ker je izpuščena vprašalnica *ali*.

[37] *Možnosti je danes mnogo, toda **jih** poznamo dovolj?²⁸*

[38] *Trudim se gledati filme, toda **je** zelo težko.*

26 [word=","] [word="zakaj"] [!word="je|si|ga"] {,3} [tag="Gg.*"].

27 [word=","] [word="le"] [!word="da"].

28 [word="kajti|toda"] [tag="Z.....k*|Gp.*"].

Naslonski niz veznikom, ki besednega reda (načeloma) ne spreminjajo, sledi tudi, če temu vezniku sledi podredni stavek, ki vsebuje naslonski niz – na sestavo podrednega stavka nadredni veznik nima vpliva.

[39] *Vest je bila sprva neverjetna, toda ko smo jo preverili po telefonu, je dobila logično razlago.*²⁹

3.2.4.3 Veznik *to je*

Veznik *to je* je z vidika naslonskega niza zanimiv, saj naslonka *je* vedno stoji na koncu naslonskega niza, za njo je možen le še členek (Toporišič 2004: 671), kar pomeni, da za tem veznikom drugih naslonk ne more biti, naslonski niz pa je obvezni del veznika. Ta veznik je zato omejen predvsem na pojasnjevanje, sestava vezniškega stavka pa je *to je* + samostalnik. Če je ta samostalnik v dvojini ali množini, je veznik v obliki *to sta*, *to so*. Ostale naslonke se torej ne morejo pojaviti, saj vezljivost glagola *biti*, ki je del veznika, predmetov (*ga*, *mu*, *ji*) ali povratnosti (*se*, *si*) ne predvideva.³⁰

[40] *Onkološki inštitut bo dobil mamotom, to je naprava za diagnosticiranje raka dojke.*

3.2.4.4 Raba veznika *in*

Veznik *in* uvaja več razmerij, zato si zasluži posebno obravnavo. Na njegovem primeru najlažje prikažemo, kako na besedni red vplivajo pomen in udeleženci v obeh stavekih. Kot kažejo primeri, vezalni *in* praviloma vpliva na besedni red tako, da se naslonski niz postavi takoj za veznik, pri drugih pomenih pa praviloma ne, vendar se hkrati kaže, da je spremenjeni besedni red pri vezalnem *in* praviloma posledica izpusta ponovljenih udeležencev. Skupaj z drugimi pomeni, kjer *in* besednega reda ne spreminja (najpogosteje zato, ker se udeleženci ne ponavljajo in zato morajo biti vsi izraženi), lahko ugotovimo, da *in* kot veznik sam po sebi na položaj naslonskega niza praviloma ne vpliva; ker pa se udeleženci pogosto ponavljajo, je naslonski niz pogosto na prvem mestu. Če se udeleženci ne ponavljajo, se naslonski niz praviloma postavi za prvi stavčni člen.³¹ Veznik *ter* se obnaša enako, a pri njem prevladuje vezalna raba, torej se naslonski niz praviloma postavi za veznik.

[41] *Vozniki naj bi zaužili lažji obrok in se osvežili s pijačami.*

[42] *Sina so policisti na kraju prijeli ter mu odvzeli prostost.*³²

29 [word="kajti|toda"] [tag="Vd"].

30 To velja vsaj za pomen izražanja lastnosti osebk, *to je* v tem primeru osebek.

31 Elipsa je pogosta kot postopek izogibanja podvajanju istih informacij, ni pa obvezna, torej lahko v vsakem stavku v večstavčni povedi izrazimo vse udeležence. V tem primeru se naslonski niz postavi za prvi stavčni člen: *Bila je neka drobna, drobna misel, ki smo jo hoteli podčrtati, in misel smo podčrtali, po malem, ampak v redu.*

32 [tag="Gg.*"] [] {,3} [word="ter"] [] {,3} [tag="Gg.*"].

[43] *Kar odšla je, in slovo se ni zdelo prav nič prijateljsko.*

[44] *Nekaj hrbtnih vretenc je vrnil v pravilni položaj, in težave s srcem so izginile.*

3.3 Poudarjena vloga veznika

Pri tem tipu je vezniški stavek ločen od veznika s pomišljajem ali dvopičjem. Tako so dodatno poudarjeni vloga in pomen veznika ter vsebina vezniškega stavka. Gre torej zlasti za stilistično varianto ostalih razmerij. Izstopajo dopustni in protivni vezniki, a razmerje ni omejeno zgolj nanje. Dokaj pogosto veznik uvaja premi govor, kar kaže na oddaljevanje od tipičnih priredij in podredij – pa tudi na to, da nekaj samostojnosti to razmerje vseeno ima. Dokaz samostojnosti vezniškega stavka je, da se naslonski niz ne postavi takoj za veznik.

[45] *Osnovati proizvodnjo za moške obleke je veliko dražje, čeprav: vse je odvisno od šivilje.*

3.4 Poudarjena naslonka

V posameznih primerih je naslonka poudarjena in s tem naglašena – obnaša se torej kot običajna naglašena beseda in naslonskega niza ne tvori, zato ne stoji za veznikom. Izrazito izstopa poudarjeni glagol *biti* v pomenu obstoja. Poudarjeni naslonski zaimki so redkejši, saj se zunaj naslonskega niza praviloma pojavlja naglasna oblika ustreznega zaimka.

[46] *Jaz sem prepričana, da denar je.*³³

[47] *Tega res ne morem akceptirati, ker nekateri argumenti so res šli preko nekaterih meja.*

[48] *Vprašanje je le, s koliko klanci se je pripravljen spoprijeti, ker ušel jim v nobeni smeri ne bo.*³⁴

Poudarjena naslonka se pri veznikih, ki naslonski niz postavljajo na drugo mesto, postavi takoj za veznik (49) – na videz torej ravno obratno kot pri zgledih 46–48 –, razlog pa je obkraj enak: poudarjena naslonka ni več del naslonskega niza, zato se razvršča po tematski progresiji.

[49] *Po površju sveta je lepo hoditi, kajti so ovinki, ki ti pripravijo prijetno presenečenje, so stvari, sestavljene tako, da ti ponudijo lep razgled.*

Posamezni primeri imajo naslonski niz na drugem mestu zaradi metrične sheme, kar velja zlasti za pregovore in pesmi. Naslonke v teh primerih zasedajo nepoudarjena mesta, torej se obnašajo kot tipične naslonke, le da ne stojijo na mestu, ki je zanje tipično.

[50] *Če maj se z vročino začenja, mraz še po Urbanu rad ne jenja.*

33 [tag="Vd"] [tag="S.*|P.*|Gg.*"] []{,2} [tag="Z.....k|Gp.*"] within <s/>, neg. filter [word="ni.*|ne|,"], [tag="Vp"], [lemma="kot|kakor"].

34 [tag="Vd"] [tag="S.*|P.*|Gg.*"] [tag!="V.|U"]{,2} [tag="Zo.....k*"] within <s/>, neg. filter [lemma="kot|kakor"].

- [51] *Če kruhek pade ti na tla, poberi in poljubi ga.*
 [52] *Da rojak prost bo vsak, ne vrag, le sosed bo mejak!*

V posameznih primerih se v vsebinskih odvisnikih še vedno ohranja izhodiščni premi govor, kjer je naslonski niz na drugem mestu, tam pa ostane tudi v pretvorbi v odvisni govor.

- [53] *Vedno se bo našel kdo, ki bo opozoril, da zdaj je pa res konec.*

4 ZAKLJUČEK

Raziskava je obravnavala razmerje med veznikom, njegovim pomenom in besednim redom stavka, ki ga veznik uvaja, in prišla do naslednjih ugotovitev:

- (1) Večina veznikov spreminja besedni red ne glede na pomen in število različnih udeležencev; to velja za vse podredne in večino prirednih: *da, kar, ki, kdor, zato*.
- (2) Nekateri priredni vezniki ne spreminjajo besednega reda ne glede na pomen in število različnih udeležencev: *kajti, le, toda*.
- (3) Nekateri priredni vezniki se obnašajo različno glede na pomen in število udeležencev: *ampak, ali, in*.
- (4) Pri nekaterih prirednih veznikih položaj naslonskega niza niha znotraj pomena: *pa, saj*.
- (5) Pri zadnjih dveh točkah je pomemben dejavnik tudi stilistika: udeleženec na začetku (drugega) stavka je navadno poudarjen: s slovničnega vidika je torej možen kateri koli položaj naslonskega niza.

Pregled in obravnava naslonskega niza sta potrdila, da veliko vprašanj o besednem redu zaenkrat ostaja še odprtih, zlasti red naslonk znotraj naslonskega niza. Poseben stilistično-zvrstni izziv je tudi vprašanje razmerja med govorjenim in zapisanim besedilom. Vsekakor pa se je tudi z vidika besednega reda potrdila teza o različnih stopnjah odvisnosti med stavki, ki izničuje izrazito ostro mejo med podredji in priredji.

VIRI

Fran: <http://www.fran.si/>

Korpus Gigafida: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>

Korpus Gigafida v orodju NoSketch Engine: https://www.clarin.si/noske/sl.cgi/first_form.

Korpus Janes v orodju NoSketch Engine: <https://www.clarin.si/noske/sl.cgi/first?corpname=janes>

LITERATURA

- Gabrovšek 2019** = Dejan Gabrovšek, Tipologija nestavčnočlenskih nematičnih dopolnil v slovenščini, *Jezikoslovni zapiski* 25.2 (2019), 83–96.
- Gabrovšek – Krvina 2022** = Dejan Gabrovšek – Domen Krvina, Skladenjsko razmerje med istoizraznim prislovom in veznikom: opis glede na njuno mesto in funkcijo v povedi ter obravnava zlasti v SSKJ, *Slavistična revija* 70.4 (2022), 573–589.
- Gabrovšek – Krvina 2023** = Dejan Gabrovšek – Domen Krvina, Vloga permutativnosti pri določanju in razvrščanju skladdenjskih pomenov, v: *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje*, ur. Mojca Schlamberger Brezar – Mojca Smolej, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2023, 59–75.
- Gabrovšek – Žele 2019** = Dejan Gabrovšek – Andreja Žele, Tipologija stavčnočlenskih odvisnikov v slovenščini, *Slavistična revija* 67.3 (2019), 487–507.
- Krvina – Žele 2018** = Domen Krvina – Andreja Žele, Vezniki: poskus opredelitve njihove vloge v slovenskih zloženih povedih, *Jezikoslovni zapiski* 24.1 (2018), 7–25.
- Murko 1891** = Matija Murko, Enklitike v slovenščini. Oblikoslovje in skladnja, *Letopis Matice slovenske za leto 1891*, Ljubljana: Matica slovenska, 1891, 1–65.
- Murko 1892** = Matija Murko, Enklitike v slovenščini. II. del: skladnja, *Letopis Matice slovenske za leto 1892*, Ljubljana: Matica slovenska, 1892, 1–36.
- Orešnik 1983** = Janez Orešnik, Slovenske breznaglasnice se vedejo predvsem kot proklitike, *Jezik in slovstvo* 29.4 (1983), 129.
- Orešnik 1985** = Janez Orešnik, O desnem izpustu proklitičnih-enklitičnih naslonk, *Jezik in slovstvo* 30.5 (1985), 145–147.
- Pogorelec 2021** = Breda Pogorelec, *Veznik v slovenščini*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021.
- Rath 2018** = Alexander Rath, Skladenjski položaj prvine *pa* pri prevajanju v nemščino, *Jezik in slovstvo* 63.2–3 (2018), 237–244.
- Smolej 2021** = Mojca Smolej, Normiranje besednega reda slovenskega knjižnega jezika – začetna stava naslonk, *Jezik in slovstvo* 66.2 (2021), 67–80.
- Štarkl 2023** = Ema Štarkl, *Podredni velelni stavki v slovenščini kot prikriti subjunktivi*, magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2023.
- Toporišič 1982** = Jože Toporišič, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana: DZS, 1982.
- Toporišič 1992** = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Toporišič 2004** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 2004.
- Zuljan Kumar 2019** = Danila Zuljan Kumar, Word order in Slovene dialectal discourse, *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 12 (2019), 53–74.
- Žele 2016a** = Andreja Žele, Odvisniki v slovenščini: vsebinski odvisniki in nepravilni prislovnodoločilni odvisniki, *Slavistična revija* 64.2 (2016), 81–94.
- Žele 2016b** = Andreja Žele, O razlikah med priredno in podredno izraženim razmerjem, *Jezikoslovni zapiski* 22.2 (2016), 31–43.
- Žele 2018** = Andreja Žele, O aktualnostnočlenitveni stavi v slovenščini, *Jezik in slovstvo* 63.2–3 (2018), 59–73.

SUMMARY

The Position of the Clitic String in the Conjunction Clause in the Slovenian Multi-Clause Sentence

This article focuses on the position of the clitic string in relation to the conjunction: in Slovenian, the clitic string is placed in the first or second position in the clause, but most conjunctions affect it by placing it immediately after them. This applies to all subordinating conjunctions, even if they introduce non-subordinating relations. Some coordinate conjunctions have no effect on the position of the clitic string, indicating

greater independence of the clause in which the clitic string is placed. A corpus survey showed that most coordinate conjunctions show variation in the position of the clitic string; it can be placed immediately after the conjunction or after the first constituent (i.e., in second position). If the clitic is stressed, it is accented and therefore does not behave like a clitic; this phenomenon occurs in some stylistically marked examples, such as proverbs and poems.